

Г. М. Яценко, *мол. наук. співробітник відділу наукового комплектування фондів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського*

ОБМІННО-РЕЗЕРВНИЙ ФОНД ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано основні аспекти роботи обмінно-резервного фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та визначено перспективність його розвитку.

Ключові слова: *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського, обмінно-резервний фонд, доукомплектування, документообмін, документопостачання.*

Обмінно-резервний фонд (ОРФ) – це потужне джерело доукомплектування бібліотек України. Саме тому важко переоцінити той здобуток, який внесли і вносять історики, бібліотекознавці у формування теоретичного підґрунтя. Після довгого періоду «забуття» тему обмінних та резервних фондів висвітлено у працях Є. М. Коломєйчук [5] – їй належить відносно повний огляд літератури за останнє десятиріччя. Т. В. Петрусенко наголосила, що обмінні та резервні фонди бібліотек є дуже багатим, але далеко не повністю використовуваним суспільством інформаційним ресурсом [7]. Ю. М. Столяров звернув увагу на різницю у функціях обмінного та резервного фондів, розкритикував як термін «обмінно-резервний фонд», так і феномен об'єданого таким чином фонду [11]. В. В. Шилов, І. А. Голубцова в своїх працях започаткували в основі типології бібліотечних фондів аспект розподілу і перерозподілу документів [12]. Г. П. Воскресенська дала оцінку значенню міжнародного книгообміну як ефективному інструменту культурного співробітництва, розповсюдження інформаційних контактів між народами світу [2].

Представлена стаття має за мету показати та проаналізувати роботу обмінно-резервного фонду Державної наукової педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського та визначити перспективи його розвитку.

Зі створенням Державної науково-педагогічної бібліотеки України в нашій державі була вперше сформована мережа освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України, яка налічує понад 22 тис. навчально-педагогічних та спеціальних науково-педагогічних книгозбірень. Як зазначено у «Положенні про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та АПН України», освітянські бібліотеки – це узагальнена назва спеціальних педагогічних бібліотек (юридичні особи) або структурних підрозділів (бібліотеки) освітянських установ та організацій і бібліотек навчальних закладів усіх типів та рівнів акредитації, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, місцевим органам управління освіти та Академії педагогічних наук України, які діють поза навчальними закладами і в науково-дослідних установах АПН України. Вони акумулюють, зберігають профільну документну інформацію та організують доступ до неї для учасників науково-дослідної діяльності навчально-виховного процесу, керівних кадрів, забезпечуючи тим самим інформаційні потреби педагогічної науки та освіти [8].

Фонди бібліотек – фундамент їхньої діяльності, загальний обсяг яких в освітянських бібліотек становить близько 462 млн одиниць зберігання, з яких 342 млн – навчально-методична література. Ресурс ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського налічує понад півмільйона примірників, 40% яких – галузева література. Одним із головних завдань Бібліотеки є формування інтегрованого загальнодержавного галузевого інформаційного ресурсу шляхом об'єднання фондів усіх бібліотек галузі національною електронною мережею. Важливо і те, яким чином йде розподіл: централізоване комплектування «зверху» чи «знизу» (за бажанням учасників, за домовленістю між ними) або стихійно. І варто оцінювати якість та рівень розподілу: оптимально, неоптимально, раціонально тощо. Розподіл йде в процесі поточного комплектування, підтримується та корегується в процесі формування фондів, а на межі вторинного відбору починається перерозподіл фондів. Складається спеціальна система, або інститут перерозподілу. Найявним ланцюгом цієї системи є створення фондів перерозподілу документів. За змістом та призначенням вони поділяються на обмінні та резервні. Обмінні фонди загального призначення – це ланцюг між тими фондами, в яких подальше зберігання документів неможливе, та тими отримую-

вачами, куди документи можуть бути відправлені. Резервні фонди – це ланцюг між поточним комплектуванням та тими фондами, в яких формується резерв. Обмінно-резервні фонди належать до типу фондів, які перерозподіляють літературу. Резервні – для організації перерозподілу в бібліотеці, для поповнення її фонду; обмінні – для перерозподілу у бібліотечній мережі.

У структурі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського у 2000 р. було створено обмінно-резервний фонд (ОРФ), який на 01.01.2007 р. налічував 13 302 примірники документів обмінного фонду та 165 – резервного. З метою безкоштовного доукомплектування основних фондів мережі освітянських бібліотек України у ОРФ зберігаються подарункові, дублетні, непрофільні та маловикористовувані видання, що частково вирішує питання формування їхніх бібліотечно-інформаційних ресурсів [4, 9]. У сучасних умовах недостатнього та нестабільного фінансування більшості бібліотек України ОРФ залишається одним із важливих джерел документо-постачання. Він є значним потенціалом у процесі формування та якісного поліпшення складу наявних фондів книгозбірень України. За роки свого функціонування до ОРФ надійшло 52 321 примірник видань, з них 48% документів отримано з основних фондів Бібліотеки (дублетні, непрофільні видання), 52% – з інших джерел: дари приватних осіб, надходження від установ, благодійних фондів; видавництва, зокрема: ТОВ «А.С.К.», ЗАТ «Четверта хвиля», видавництва імені Олени Теліги та ін.; інститутів, зокрема: Інституту історії України НАН України, Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України; організацій: Українського культурологічного центру м. Донецька, Всеукраїнської асоціації вчителів історії «Нова доба», Асоціації жертв голодомору, Товариства Рерихів.

ОРФ передавали свої книжки науковці, письменники, поети, діячі культури і мистецтва, серед яких: Б. Бойко, В. Бровченко, Н. Буринська, А. Гурська, В. Погребенник, Ю. Тарнавський, П. Толочко, Ю. Хорунжий.

Важливим джерелом поповнення ОРФ є благодійна допомога, завдяки якій отримано нові видання з філософії, економіки, мистецтва, художньої літератури, педагогіки, що вийшли друком як в Україні, так і за кордоном. Це Українсько-американський добродійний фонд «Сейбр-Світло» (англо-українські словники–довідники),

Французький культурний центр (французька навчальна література) та ін.

Останніми роками держава приділяє значну увагу встановленню та поглибленню культурних зв'язків з українцями, що проживають за її межами, а також популяризації здобутків української культури у світі. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського підтримує зв'язки з українською діаспорою США, Канади, Австрії. До ОРФ надійшла література від Української вільної академії наук у США (1 061 примірник видань, серед яких твори В. Винниченка, С. Петлюри, Д. Гуменної та інших); літературно-мистецького клубу імені Василя Симоненка у Мельбурні (альманах «Новий обрій», ч. 12), Яра Славутича, Богдана Мельника (Канада), О. Тарнавської (Австралія).

На взаємовигідних умовах здійснюється книгообмін документами з національними, державними, центральними бібліотеками, зокрема: Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, Національною парламентською бібліотекою України, Національною науковою медичною бібліотекою України, Державною науково-технічною бібліотекою України, Публічною бібліотекою імені Лесі Українки (м. Київ), а також міжнародний книгообмін з Державною науковою педагогічною бібліотекою ім. К. Д. Ушинського (Росія) [6, 7, 10]. Загалом за роки існування обмінно-резервного фонду одержано і передано близько 100 000 документів, доукомплектовано тисячі бібліотек, зокрема бібліотеки мережі освітянської галузі. Витриманий ідейний зміст системи перерозподілу – ефективне комплектування – повною мірою враховано усі можливі форми наближення скомплектованої літератури до користувачів. Маловикористовувані бібліотечні фонди перетворились із потенційного інформаційного ресурсу на реальний шляхом перерозподілу літератури між бібліотеками.

Упродовж семи років діяльності ОРФ ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського скористалися 692 установи 23 областей України, яким було видано 56 004 примірники документів, переважна більшість яких (44 804 прим.) передана бібліотекам освітянської галузі. У ситуації фінансового дефіциту, особливо щодо транспортування документів, на допомогу ОРФ прийшли громадські установи: «Молодіжний центр політики та інформації», «Ротаракт», Українське дитяче-юнацьке товариство «Січ», Херсонська паланка. Під їх патронатом упродовж двох років (2005–2007 рр.) бібліотеки

міських і сільських шкіл 15 областей України змогли отримати 10 469 примірників документів, серед яких – нові підручники, «Енциклопедія історії України» (т. 1, 2, 3), сучасна художня, історична, психолого-педагогічна, методична, періодична література. Постійними користувачами ОРФ є бібліотеки шкіл міст Славутича, Переяслав-Хмельницького, Борисполя, Броварів; майже усі шкільні бібліотеки Києво-Святошинського району Київської області; бібліотека інформаційно-методичного центру при управлінні освіти і науки Сумської міської ради; бібліотека ЗОШ № 277 міста Києва; бібліотека Слов'янського педуніверситету Донецької області та багато інших.

За кошти Горлівського міського управління освіти державної адміністрації Донецької області методичному кабінету управління було відправлено 204 примірники педагогічних журналів і підручників. Сімферопольська школа-інтернат № 2 Автономної Республіки Крим знайшла можливість поповнити шкільну бібліотеку 352 примірниками видань з обмінного фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Відділ культури Снігурівської районної державної адміністрації Миколаївської області замовив для сільської бібліотеки с. Євгенівка 33 примірники видань художньої, педагогічної, довідкової літератури. Це частково компенсувало прогалини в книжкових ресурсах бібліотечних зібрань та допомогло бібліотекам вирішити окремі питання формування фондів.

Співробітниками ОРФ ведеться копітка робота щодо налагодження книгообмінних контактів; вивчається і аналізується книжкова продукція та періодичні видання як України, так і країн близького зарубіжжя. Для забезпечення отримання необхідної літератури науковці ОРФ вивчають матеріальні можливості кожного партнера, пропонують українські видання, підібрані відповідно до конкретних наукових інтересів тієї чи іншої установи, планують продовжувати активний пошук нових партнерів у міжнародному книгообміні, передусім серед науково-дослідних інститутів та редакцій журналів відповідно до пріоритетних напрямів наукових досліджень, здійснюваних ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та АПН України.

Бібліотека розраховує на державну підтримку, а саме: запровадження пільгових тарифів на відправлення по міжнародному книгообміну, зі знижкою на 30–50 відсотків; виділення бібліотеці

2–3 безкоштовних комплектів обов'язкового примірника видань України для потреб міжнародного книгообміну, ухвалення сучасного законодавства у цій царині (Президія АН УРСР затвердила у 1956 р. «Положення про міжнародний книгообмін Академії наук Української РСР», в якому визначено основні принципи його організації і проведення, яке вже не відповідає потребам сьогодення і потребує нової редакції [1]).

Одним із важливих чинників активізації документообігу є забезпечення оперативності та повноти інформування бібліотек про наявні в ОРФ документи. За період 2000–2006 рр. фахівцями ОРФ ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського підготовлено і направлено користувачам міста Києва, Київської та Донецької областей, АР Криму 24 інформаційних бібліографічних списки, що охопили 2 230 назв видань, завдяки чому тільки за останні два роки книгозбірні освітянської галузі одержали 657 примірників видань.

Триває робота зі складання бібліографічних списків на документи, що надійшли до фонду шляхом книгообміну, подаються списки літератури, які пропонуються для обміну і їх оприлюднення у фаховій пресі та на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (<http://www/library.edu-ua.net> (e-mail: dnpb@i.ua)).

Щодо завдань на подальшу перспективу діяльності ОРФ треба зазначити, що документообіг, який базується на використанні обмінних фондів, і надалі залишиться невід'ємною частиною процесу формування та поліпшення якісного складу діючих фондів освітянських бібліотек України. У найближчій перспективі – удосконалення діяльності ОРФ ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського шляхом запровадження комп'ютерних технологій, відповідного програмного забезпечення для введення до бази даних відомостей про наявні в ОРФ ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського видання, про партнерів із документообміну, а також відомостей з обліку, обміну, перерозподілу та розповсюдження документів. Ця робота пов'язана з науковим проектом ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» (2006–2010 рр.) (наук. кер. П. І. Рогова, канд. іст. наук, директор Бібліотеки), мета якого – формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з

питань психолого-педагогічної науки і освіти відповідно до змінюваних інформаційних потреб суспільства.

Впровадження нових інформаційних технологій та використання Інтернету відкривають для діяльності ОРФ такі додаткові переваги:

- можливість спілкування з користувачами, установами (обмін повідомленнями через електронну пошту про наявні та нові надходження документів в ОРФ для розповсюдження або книгообміну);
- отримання інформації про видання сучасної фахової, педагогічної та психологічної книжкової продукції українських та зарубіжних видавництв;
- пошук партнерів по книгообміну як на Україні, так і поза її межами (відповідно дослідження їхніх інтересів та пріоритетних напрямів наукових досліджень, здійснюваних ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та АПН України);
- можливість публікування статей про роботу ОРФ, його стан та перспективи розвитку.

Нещодавно на веб-порталі Бібліотеки було створено сторінку ОРФ ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, на якій розміщено інформацію про його режим роботи, адресу, узагальнено наявні видання та умови їх отримання, зазначено контактні телефони, факс. Ця сторінка буде постійно поповнюватися новою інформацією.

Сучасний розвиток вітчизняної освіти і бібліотечної справи України ставить нові завдання і постійно корегує стратегічні напрями розвитку Бібліотеки, а разом із цим і активізує діяльність ОРФ, мета якого – поповнювати фонди мережі освітянських бібліотек [12].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Архів НБУВ*, од. зб. 866, арк. 35,37, 41 ; од. зб. 897, арк. 2 ; од. зб. 898, арк. 17, 27.

2. *Воскресенська, Г. П.* Міжнародний книгообмін як засіб культурного співробітництва / Г. П. Воскресенська // Бібліотека і час : ювіл. зб. до 130-річчя Нац. парлам. б-ки України – К., 1996. – С. 55–58.

3. *Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»* : (станом на 20 лип. 2000 р.). – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2000. – 23 с.

4. *Інструкція «Про організацію та порядок обміну, перерозподілу і розповсюдження документів серед бібліотек України через систему обмінних*

фондів» : затв. наказом М-ва культури і мистецтв України 23 берез. 2005 р. № 152 : зареєстр. в М-ві юстиції України 30 берез. 2005 р. за № 347/10627 // Документні ресурси бібліотек : (законодав., інструкт.-регламентуючі та метод. матеріали). – К., 2005. – С. 75–81.

5. *Коломейчук, Е. М.* Проблема обменно-резервных фондов библиотек в отечественной литературе последнего десятилетия / Е. М. Коломейчук // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 11. – С. 38–50.

6. *Петрусенко, Т. В.* Книгообмен в информационном обществе: реалии и перспективы / Т. В. Петрусенко, А. П. Романова // Науч. и техн. б-ки. – 2004. – № 2. – С. 48–51.

7. *Петрусенко, Т. В.* Обменно-резервные фонды библиотек как национальный информационный ресурс. Новый взгляд на забытую проблему / Т. В. Петрусенко // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 7. – С. 39–46.

8. *Положення про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та АПН України* // Шкіл. б-ка plus. – 2003. – № 3/4. – С. 1–4.

9. *Про використання книжкових фондів бібліотек* : постанова Ради міністрів СРСР від 5 січ. 1959 р. // Довідник бібліотекаря. – Х., 1977. – С. 35.

10. *Рогова, П. І.* Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського: п'ять років діяльності. Здобутки і перспективи / П. І. Рогова // Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського: п'ять років діяльності (2000–2004) : наук.-допом. бібліогр. покажч. – К., 2005. – С. 3–13.

11. *Столяров, Ю. Н.* Неизвестные фонды / Ю. Н. Столяров // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 11. – С. 50–52.

12. *Шилов, В. В.* Библиотечные фонды перераспределения / В. В. Шилов, И. А. Голубцова // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – № 8. – С. 3–11.